
ЛИБЕРАЛНИЯТ КОНТЕКСТ И ЛИБЕРАЛНИЯТ ДИСБАЛАНС НА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ИДЕОЛОГИИ

Мария ПИРГОВА*

Police services worldwide and most relevant experts at the problem in Europe and America, advantage given to the principle of police operational prevention before the criminal policy of strict orientation of penitentiary acting post delictum. In Germany, all police laws in the country, they have primary task in the fight against threats to social order and peace. Corporate Social prevention of sportsmanship hooliganism, just as hooliganism in general or at whichever is socially negative phenomenon should be exercised through three forms, through: 1) the general social prevention, 2) special social prevention and 3) individual prevention. Repressively – preventive police activity in the control and maintenance of public peace and order with situation of the occurrence of violent and aggressive behavior of football hooligans, requires the necessity of planned and programmed engagement of police and other state institutions. Thereby are optimized the achievement of the strategic objectives at the criminal activity as an integral part of society's strategy in the fight against crime.

В тази статия ще се опитам да обоснова тезата за една дълбоко протичаща промяна в идеологическия спектър. Този спектър, известен със структурирането си по оста ляво – дясно, има либерална основа, без която трудно можем да мислим за развитието и динамиката на левите и десните идеи и ценности. През последните десетилетия и години наблюдаваме упадък (в по-голяма степен) на социалистическите и (в по-малка степен) на консервативните визии за обществото. Под напора на разнообразни политически и икономически процеси се стига до върховенство на идеологическа концепция, често наричана „либерална“. Но тя далеч не е онзи класически модерен либерализъм, благодарение на който се гради европейският идеологически свят. И не просто в смисъла, че всяко идеологическо течение с времето се променя и адаптира към новите условия на проявление, а че става дума за неолиберален поврат, ценностно чужд на либерализма, защото отхвърля балансиращите го социална и консервативна тенденция.

Това изисква да разгледаме отново понятието „идеологически спектър“, ценностните основания на неговото плуралистично функциониране като ос ляво – дясно и промяната, протичаща като изместване на баланса ляво – дясно в

---

* Авторът е доцент, доктор, катедра „Политология“, Софийски университет „Св. Кл. Охридски“.

полза на дясното. Българският политически и идеологически процес ще ни послужи като илюстрация на тази промяна.

ПОЛИТИЧЕСКАТА ИДЕОЛОГИЯ КАТО ДИХОТОМНОСТ И АЛТЕРНАТИВНОСТ

Понятието „идеология“ се използва в най-различен контекст – от личната идеология на един човек, това как той разбира живота въобще, до идеологията на една рок група или модна икона. В публицистичен смисъл идеологията отразява най-широко различни възгледи – от тези на художника и неговия специфичен поглед към действителността до артиста и писателя, които могат да имат червена нишка в творчеството си и то да бъде наречено тяхна идеология, желано внушение и пр. Говори се за религиозни идеологии, които представят религиозни схващания и на тяхна основа индивидът заема позиция към други религии или светогледи в непосредственото си социално битие.

Политическата идеология за разлика от широката употреба на понятието е свързана с лични и групови възгледи за начина на живот в обществото, за (не)удовлетворението от обществения ред, за близостта или отдалечеността на обществените групи до благата в едно общество. Идеологията винаги опира до въпроса доволен ли съм, доволни ли сме от разпределението на благата, устроят ли ме моите права или някой има повече права от мен, т.е. справедливо ли е устроено обществото и може ли то да се промени към по-добро за мен, за нас. Идеологията не е общо за всички членове на обществото схващане за качеството на живота и свободата. Тя *отразява, субективно измерва усещането за удовлетвореност или неудовлетвореност от едно или друго състояние на държавата, от дейността на нейните институции, които подкрепят или потискат в живота на човека*. Затова политическата идеология е основанието за политическо действие или бездействие на една или друга социална група, за мястото на тази група в евентуален обществен конфликт и желанието да се произведе обществен проект, който за мен и моята група ще означава по-добър живот. Обществен проект, валиден за всички, се организира и функционира чрез институциите на държавната власт. Политическите идеологии в крайна сметка предлагат модел на устройство на държавната власт, който би осигурил най-много блага и справедливост за цялото общество или поне за групата – носител на идеята за проекта.

Политическата идеология се е утвърдила през времето на модерността – след края на XVI век, когато се утвърждават юридическата и икономическата свобода на гражданите. Идеологията е централен конструкт на масовото съзнание, определящ идентификацията на големи групи от обществото и мобилизацията им в името на политически каузи. Една от най-характерните черти на идеологията е *мисленето на света в дихотомии*,¹ откриване на различия в интересите и ценностите на хората, които се противопоставят и виждат развитието на обществото по различен начин. Дихотомното мислене свързва идеологии в зората на тяхното узряване като социално мислене с антиномията ляво –

---

¹ Певев, В., Б. Попиванов. Понятието за политическа идеология – от история към съвременност. – В: *Политически изследвания*, 1 – 2, 2011.

дясно. Това е типичен начин на мислене по двойки, в опозиции: светло – тъмно, минало – бъдеще, добро – зло, красиво – грозно и т.н. Този начин на мислене може да има различни обяснения – психологически, социологически, исторически и даже биологически.

Поради дихотомното идеологическо мислене идеологическият спектър съдържа две големи пространства – условно ляво и условно дясно. Символиката на лявото и дясното е напълно случайна, тя идва от разположението на депутатите във френското Национално събрание през годините на Френската революция. Отляво са сядали тези, които искат промяна, антимонархистите и антиклерикалите. Отдясно са традиционалистите, които защитават съхранението и развитието на традициите, включително обвързването на монархията с конституцията, на привилегиите с парите, на религията с политиката – като цяло на ценности от периода на аристокрацията с ценностите на модерността. От тогава най-общата характеристика на лявото и дясното политическо мислене, на левите и десните идеологии е тяхното отношение към промяната и традицията. Левите защитават нови политически отношения, дори радикални реформи, а десните са за традиционни отношения и институции в рамките на модерните политически системи. Това се повтаря в различни исторически моменти от два века насам и винаги означава различни неща, видоизменени ценности. Сблъсъкът ляво – дясно исторически се конкретизира като борба върху ценности и интерпретации на ценности, толкова централни като свободата и равенството.² Лявото обозначава промяната, дясното най-често означава защита на статуквото. Разбира се, не бива да се абсолютизира. Ориентацията към промяна често предполага съхранение на отделни елементи от традицията и обратно, статуквото допуска отделни прояви на обновление.

Например при прехода от социализъм към капитализъм идеологическата схема е преобърната. Лявото след 1989 г. в бившите социалистически държави се свързва със защитата на ценностите на отминал социалистически период в историята на тези държави, то е консервативната идеология на бившето статукво, а дясното отразява радикалната обществена промяна към капиталистически отношения. На проблема за обърнатото ляво и дясно на прехода, който заслужава особено внимание, ще се спрем отделно по-късно в нашата работа.

Лявото и дясното и до днес остават най-използваните идеологически ориентири, въпреки че много политици и политолози смятат, че тяхната употреба вече не е актуална.³ В плуралистичните демокрации възгледите за общественото развитие, за най-ефективното управление, за доброто бъдеще на обществото са най-разнообразни. Всички възгледи се мотивират със свои ценности и имат претенцията за защита на най-добрия модел на съществуване на човешкото общество. Същественото е, че освен различни пътища, *лявото и дясното предполагат взаимна алтернативност, показват, че едното не може без другото като контрапункт.*

---

² **Боббио**, Н. Дясно и ляво. Основания и значения на едно политическо разграничение. София: ЛИК, 2001.

³ **Giddens**, A. Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics. Stanford University Press, 1994.

ПЛУРАЛИЗМЪТ НА ИДЕОЛОГИЧЕСКИЯ И ПОЛИТИЧЕСКИЯ СПЕКТЪР

Идеологическият спектър представлява⁴ условното разполагане на левите и десните идеологии в двете части/посоки на една права линия. Върху правата линия условно могат да се разположат и всички междинни и смесени възгледи по преценка колко ляво и колко дясно съдържат в себе си, защото идеологиите почти винаги са сложен конструкт от възгледи, които даже взаимно си противоречат в рамките на една личност. Идеологията е субективен продукт на мнения и усещания за света, благата и властта от страна на група хора. Заедно с това носителите на една или друга доктрина за държавата, в която живеем, са невинаги последователни: те са склонни да включват в своята идеология нови възгледи, чути или видени някъде като проекти, които им харесват. Затова идеологията на група хора никога не е застинала неподвижно. Ако те са се регистрирали като партия, на едни избори те могат да стоят вляво, а на други, ако прегърнат национализма или консерватизма като решения на леви проблеми, да отидат в дясната страна на спектъра. Има и обратни примери на радикализация на дясното, което може да стигне до леви решения.

Политическият спектър може да се разположи и в четириизмерно пространство, като координатна система.⁵ По хоризонтала се разполагат възгледите от ляво надясно, а по вертикала – спектърът от нагласи между консервативното и либертарното социално поведение, между традиционното и радикалното. Този спектър претендира да дава представа за близостта на едни възгледи до други и в практикополитически план за възможностите за взаимодействие и коалиране на едни партии с други. Разбира се, условността на такава координатна система на възгледите, отразени и в партиите в едно общество, е много голяма и използването ѝ за научни цели е допустимо само със значителни уговорки. Подобни координатни системи, които показват близост или отдалеченост на възгледи, най-често се използват преди избори и имат мобилизационен и манипулативен характер. За изборния процес е по-важно да се ориентираш в собствените си конкретни интереси и в това коя партия стои най-близо не просто на думи, а в тяхната реализация.

Според идентичността на близки интереси и споделянето на едни и същи възгледи за обществото хората в модерно време се групират в политически партии и се борят за власт, за формиране на държавните институции според резултатите от избори. Партията е инструмент за завземане на властта и за управление според очертания в идеологията на партията обществен проект, който тя иска да наложи в държавата и който ще е валиден за всички, докато не дойде друга партия с други възгледи и не промени стария модел според своите интереси и идеология.

---

⁴ Митев, П.-Е. (ред). Избори'91. Идеологически аспекти. София: Св. Климент Охридски, 1994; Пенев, В., Б. Попиванов. Цит. съч.; Вж. по-подробно: Пиргова, М. Основи на политологията. София: Св. Климент Охридски, 2013.

⁵ Напр. Noel, A. and J.-P. Therien. Left and Right in Global Politics. Cambridge University Press, 2008.

Носителите на идеологиите в обществото са политическите партии,⁶ те привличат най-активните индивиди, които имат устойчиви възгледи за това как ще променят или запазят общественото устройство и доколко, с какви средства и с какви партньори. Затова индивидите, които имат свои възгледи за обществото, се групират в общи идеологии и търсят тяхното огласяване чрез партиите. Разбира се, може да се издаде книга, има различни възгледи по проблема дали идеологията може да тръгва от личност или от група, но ако е идеология, тя винаги ще се обръща към определена социална група и ще търси реализация чрез партия.

Много радикални мислители са писали своите идеологически текстове в затвора. Държавната система ги е изолирала, за да не могат да въздействат пряко върху обществото. Но някои, които държавата като пазител на статуквото е изпуснала от контрол, са възпроизвеждали огромни партии и последващи политически действия (Адолф Хитлер с „Моята борба“ и Антонио Грамши със „Затворнически тетрадки“ са първите примери, които ни идват наум).

В модерното общество, ако то е демократично, се възпроизвежда съответствие между наличните идеологии и партиите, които те формират. Затова може да се каже, че *идеологическият спектър от ляво надясно съответства на политическия, партийния спектър на партиите от ляво надясно*. Обикновено в анализите се работи с политическия партийен спектър, а идеологиите се подразбират чрез партиите, които ги носят.

Между лявото и дясното, в средата, се оформя политически център от партии, които могат да взаимодействат както с лявото, така и с дясното в зависимост от ситуацията и да защитават умерени идеи, съчетаващи леви и десни ценности. Центърът е условен и ситуативен. Той няма собствена идеологическа природа поне в модерните идеологии. Най-често съдържа леви и десни идеи според незаеманите ниши в конкретен политически спектър. Около центъра се ситуират вляво лявоцентристки партии, вдясно дясноцентристки партии. В края на лявото и дясното са радикалните леви и радикалните десни. Това е най-простото представяне на скалата на политическия спектър от формална гледна точка.

Центристките партии, освен че се придържат към либералните принципи за свобода и свободен пазар, допускат повече социални мерки от десните. Центристите претендират за прагматизъм, за антидогматизъм и слаба идеологическа обвързаност. Ценностите на центристките партии варират от по леви до по десни в зависимост от доминиращата обществена и електорална тенденция, пораждаща повече шансове за коалиционност. След като се интересуват преди всичко от властта, центристките партии редуват силни и слаби свои периоди в зависимост от състоянието на лявото и дясното сами да имат мнозинство в парламента или с друга новопоявила се партия – популистка или националистическа.

В плуралистичните партийни системи центристките партии се описват като либерални, говори се за либерален център между лявото и дясното, но това не означава, че само тези партии са либерални. Подчертавам, че *в политическия спектър на либералната държава всички партии, които са в системата,*

---

⁶ Вж. напр. **Карасимеонов, Г.** Политическите партии. София: ГорексПрес, 2000.

имат либерална природа. Това е принцип на модерната политическа система и твърдението, че социалисти или консерватори не са либерали, променя смисъла на модерната политика. Но в практиката центристите са си присвоили либералния бранд, те могат да бъдат повече леви или десни, но винаги либерални, с което подчертават умерената си либерална същност.

Идеологическата борба е основен принцип на съществуване на демокрацията и плурализма, чрез нея се доказват обществени проекти, насочва се цялостната политика в обществото, управлява се икономиката, разпределят се богатата и пр. Затова идеологическите залози са големи и дори когато се защитава тезата, че идеологиите са отмрели и нямат бъдеще, пак става дума за идеология. *Идеологическият плурализъм е в основата на механизма на съвременната демокрация.* Днешните твърдения на граждани или партии, че има само една правилна или истинна идеология, превръщат собствените си автори в домодрни или антисистемни политически играчи, които не са съгласни с представителните форми на демокрацията и търсят евентуално силови или други манипулативни решения за формиране на публичната власт.

ОБЩАТА ЛИБЕРАЛНА ОСНОВА НА МОДЕРНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИ СПЕКТЪР

Днес сме свидетели на силно противопоставяне и дори често взаимно отричане на левите и десните идеологии. Политиците забравят общия корен на лявото и дясното като модерно политическо мислене и са готови взаимно да си отричат вписването на социализма и консерватизма в либералната идеология. А с това те въобще отричат плурализма на модерните идеи и партии, демокрацията като политическа система и собственото си място в нея.

*Идеологията, върху която се гради модерността и на която се базират или от която се оттласкват останалите идеологии, е либерализмът.*⁷ От зараждането му през XVIII – XIX век той се противопоставя на монархията, обосновава и защитава свободата на гражданина и предприемача и отрича всички привилегии, основани на произход по рождение. Либерализмът се бори против властта на аристокрацията, свързана с монархията и църковната власт. Той създава първото последователно светско политическо мислене. Либерализмът е идеологията на буржоазните революции, той въплъщава модерното свободомислие, според него хората се раждат равни и имат равни права. С тези възгледи е преодоляна средновековната монархия, наследствената аристокрация и намесата на църквата в работата на държавата. Либерализмът бележи епохата на модерността, неговите ценности – юридическа и икономическа свобода на гражданите, осигурени от силна държава с представителна власт, – са ценностите, върху които съществуват модерните общества, колкото и голямо да е разнообразието от политически форми на управление. Затова, *когато десните си присвоят либерализма само като дясна идеология, започват недоразуменията с лявото, което или трябва да стане дясно, или да се признае за несистемна идеология.* А лявото и дясното в модерно време са либерални, светски, антимонар-

---

⁷ Вж. **Грей**, Дж. Либерализмът. София: Народна култура, 1991.

хистки, демократични идеологии (разбира се, и двете страни излъчват достатъчно антидемократични режими и практики). Но е много важно теорията да признава общия произход и либералното съдържание на модерното ляво и дясно в мисленето за модерно общественото устройство.

След като либералните възгледи се налагат като водещи в политическите борби за буржоазни модерни политически и икономически свободи, върху основата на либерализма започват да се формират други модерни възгледи. Те не отричат либерализма, те го надграждат от ляво и от дясно, разнообразяват го, усложняват и уплътняват. Най-крайните възгледи на лявото и дясното, като фашизма, националсоциализма, сталинизма, крайните национализми и консервативните популизми, заменят либерализма с антилиберални възгледи. Но и те дори стъпват на отрицанието на либералното – не го игнорират, а му се противопоставят.

Либерализмът е в основата на модерната национална държава, конструирана около идеите за юридическа свобода на гражданина, за защита на човешките права и равенство между хората, за защита на пазарната икономика, опазване на интересите на малцинството пред мнозинството др. либерални ценности. Политически принцип на либерализма е силната държава, която чрез институциите си осигурява на практика функционирането на либералните ценности в обществото – равенството на гражданите пред закона, разделението на властите, независимата съдебна система, ключовата роля на парламента като представителство на всички групи интереси в обществото.

Либерализмът дава началото на модерното идеологическо развитие, самото то върви през утвърждаване и интерпретиране (съответно преутвърждаване и преинтерпретиране) на неговите базови ценности – свободата, равенството и братството. Въпросът е как всяка модерна идеология предлага тези ценности да се достигнат, как тя ги тълкува от гледна точка на интересите, които защитават различните им носители.

ЦЕННОСТИТЕ НА ЛИБЕРАЛИЗМА, ПОГЛЕДНАТИ ОТДЯСНО

Ако разглеждаме либерализма в центъра, а исторически – в основата на модерния политически спектър, отдясно на него ще се появят десните идеологии с разнообразието на ценностните си ориентации.

Либерализмът е свързан с формирането на социалните интереси на предприемача като свободен гражданин, който се налага като водещ социален тип на свободния пазар. Битката на новата класа предприемачи е за либерални – свободни от аристократичните привилегии, условия в икономиката. Тя се води заедно с битка за правила, наложени от държавата в лицето на парламента като законодателна власт и защитени от изпълнителната власт и съдебната система. Само чрез институциите на правовата държава законът може да гарантира частната собственост, която стои в основата на трудовата активност при капитализма. В битката за нови либерални закони към новите предприемачи се присъединяват и много стари аристократи, които са силни с парите си и са склонни на компромиси с републиката. Те желаят монархията да бъде законно

ограничена и да съществува като символ на аристократичните привилегии. Така десните идеологии, които отразяват интересите на предприемачите, наречени „нова аристокрация“ в Англия и „трето съсловие“ или „буржоазия“ във Франция, отстояват освен чисто либерални, така и консервативни позиции, идващи от миналото величие на аристокрацията и нейните ценности. Либералите и консерваторите като дясна част на либералната идеология узаконяват неприкосновената частна собственост и либералната държава като защитник на собствеността и свободата на предприемачите. След това те в значителна степен започват да отстояват статуквото в държавата, изградена върху либерални и консервативни ценности.

Справедливостта е една от основните десни ценности. За десните – либералите и консерваторите, които стоят от центъра вдясно на политическия спектър, справедливостта се изразява в равенството на хората пред закона, защитата на частната собственост и свободата за реализация на способностите на индивида. Справедливостта не включва икономическите възможности на индивида, всеки има или няма наследена собственост, която му дава старт в обществото. Но според десните наследството е справедливо получено от предшествениците на богатия индивид и е справедливо неговите качества да се реализират на свободния пазар с наследените средства. Наследството е една от аристократичните ценности, които буржоазията запазва за себе си. Богат наследник може да си осигури много по-добро образование в частни учебни заведения, ако в обществото има такива. Или той може да получи позиции да управлява собственост по наследство, да натрупва тази собственост, като се грижи за себе си и за семейството си. Така собствеността по наследство става част от социалните възможности и способности на индивида и това не се счита от либералите за неравенство и несправедливост. Всеки сам е длъжен да си осигури условия за живот според способностите си. Законът е еднакъв за всички.

Под „равенство на индивидите пред закона“ десните разбират въобще понятието „равенство“. В разбирането си за равенство в обществото десните възгледи са елитарно ориентирани. Според тях обществото печели, когато осигурява приемственост в определени гилдии – лекари, адвокати, учители, политици. Тези професии изискват наследствено възпитание на определени качества, които са част от семейната среда, и общественото образование не е достатъчно квалифицирано да ги формира. В това е заложен консерватизмът на десните възгледи, защитата на елитарната част от обществото с максимата, която доста грубо може да се обобщи като „всеки да си знае мястото“. Или, шансът да се родиш в богато или бедно семейство е просто шанс, който няма отношение към социалното равенство. Независимо от това, че бедният стартира от крайно неблагоприятна позиция да се конкурира с богатия и по рождение ориентиран да се образова и да управлява, а не да работи физически труд. В повечето случаи в условията на либералното равенство бедният в обществото въобще не може да стартира и да се състезава с богатия по рождение. В тази връзка либерален пример за равенство десните посочват в условията за забогатяване в САЩ. Особено през XIX и до средата на XX век такива истории в Америка има много, а филмите и романите ги правят още по-привлекателни. Но те са исторически

осъществими поради липсата на аристокрация в САЩ, на богатства по наследство и възможност за силно икономическо развитие при евтина работна сила. Във втората половина на ХХ век и в неговия край т.нар. „американска мечта“ е все по-рядко явление. И все пак силата на САЩ е в това, че започват съществуване без „руини на феодализма“, но с приток от хора със свободен дух от цял свят, които на практика непрекъснато възпроизвеждат предприемчива нагласа. В САЩ поради възникването на държавата едновременно с капитализма поради съществуването на робството и аграрния Юг като придатък на индустриалния Североизток до края на ХІХ век политическият спектър е изместен надясно. В лявата му част остава европейският центристски либерализъм, който граничи с десния край на социалдемократията, а вдясно са консерваторите. В съвременен смисъл тези две най-обща части на партийната система в САЩ се олицетворяват от Демократическата партия като центристско-либерално лява и Републиканската партия като дясноконсервативна.

Съдържанието на съвременните идеологии трудно се изяснява, без да се обясни конкретно историческият произход на различните възгледи в капиталистическото общество. В хода на Френската революция отдясно консерваторите започват да ограничават реформите, от които може да се облагодетелства бедната част на третото съсловие – дребната и средната буржоазия и селяните. Страната е в разруха, настъпва глад и трябва да се вземат мерки срещу спекулантите, които вдигат цените в Париж до невъзможност населението да оцелее. Това са причините за непрекъснатите бунтове в Париж и по страната и на практика тези обстоятелства разделят бившето единно трето съсловие, което иска свалянето на монархията и възможност за гласуване на всеки от тях поотделно за един или друг закон, а не, както при краля, когато аристокрацията и духовенството имат като цяло винаги два съсловни гласа, а третото съсловие – само един, и данъчната тежест пада винаги върху него. Третото съсловие се бори за граждански права и демокрация, но част от него е удовлетворена от ограничаването на краля, а друга част – по-бедната провинциална буржоазия, се бори за оцеляване и иска да има ограничение на цените, да се гласуват закони за регулация на пазара, с което предпоставят намесата на държавата в този пазар. Така отдясно остават имотната буржоазия и прогресивната аристокрация, а отляво – бедната буржоазия и селяните, които търсят защита от държавата. Това развитие на Френската революция не е изключение в историята, но в нейния ход тези явления се виждат най-отчетливо.

От историята е видно, че лявото и дясното имат една и съща либерална основа в модерното общество, то самото е основано на либерализма и не може да функционира, ако му се отнемат основни либерални свободи, които са отвоювани от монархията и аристокрацията. Но всяка част от обществото защитава своите интереси и превръща либерализма, общо казано, в ляв и десен.

ЦЕННОСТИТЕ НА ЛИБЕРАЛИЗМА, ПОГЛЕДНАТИ ОТЛЯВО

След като буржоазията, която владее собствеността и медиите, от средата на ХІХ век успява да си присвои либерализма като название на дясното, за ле-

вите либерали остава социалният терен, свързан вече с правата на лишените от собственост и разчитащи на държавата да установява равенство и справедливост. Те получават по-късно името социалдемократи и социалисти.

Още преди началото на XIX век се появяват левите буржоа, които искат пълно равенство, които не са задоволени от резултатите на революцията. В ход е бил т.нар. „Заговор на равните“, начело с един от дейците на революцията – Гракх Бабьоф, който е начело на т.нар. „бабьовисти“. Те са за революция до край, за държавен преврат и установяване на равенство, ако трябва и с насилие. Те продължават линията на левичаря от революцията Максимилиан Робеспьер и дават основание да се каже, че крайният буржоа, идеалистът буржоа – това е комунистът. От това време в лявото се прибавят комуните, тези, които искат собствеността да е обща и да се управлява общо, и затова са наречени комунисти. Самото ляво се разгръща по скалата от най-ляво – комунистите, през социалистите, които са за определящата роля в икономиката на държавната собственост, която функционира на пазара в конкуренция с частната собственост. Най-близо до центъра отляво стоят социалдемократите, които смятат, че буржоазната частна собственост трябва да преобладава с равновесие между едрата и дребната, така че за всички членове на обществото да има както препитание, така и възможност за реализация. Разбира се, става дума за времената на индустриализация и защита на правилата на пазара, които вече в края на XIX век отиват в историята за сметка на държавната политика, която не само регулира отношенията, но и дава предимство на едрата буржоазия, банковия капитал и зародилия се финансов капитал. Левите идеи през XIX век минават през различни фази на политическа реализация. Те защитават наемния труд, търсят възможност за подобряване на условията и заплащането на труда. Левите първоначално защитават трудовите си интереси чрез петиции до парламента, по-късно се организират в профсъюзи в отделни фабрики и браншове. През втората половина на XIX век работниците имат свои партии, които са представени в парламента първо в Германия, по-късно и в Англия. Наричат партиите си социалдемократически, работнически, трудови, леви и пр.

По-късно развитието на лявото и дясното минава през идеите за намаляване на острите социални конфликти, които разоряват периодично повечето буржоазни държави. И тук по отношение на това как в буржоазната действителност да се решат социалните конфликти започват представянето и опитите за реализация на редица леви и десни проекти за управлението на обществото, които остават в историята на XX век. Дясното отива до националистически антихуманни режими, останали с наименованието „фашистки“. Лявото отива в крайнолевите проявления на троцкизма и сталинизма, които жертват човешкия живот в името на бъдещо благоденствие. Проповядва се комунистическият строй, който остава утопична идея, но левите не стигат до националистични и расистки антихуманни прояви от размерите на хитлеризма. Такива са известните исторически факти независимо от хилядите им преувеличения и интерпретации. Но това е друга тема.

Левите, както и десните, употребяват понятията „справедливост“ и „равенство“, но влагат в тях различно съдържание. Съвременните леви, които са

извървели дълъг път на включване в буржоазната парламентарна система и на разграничаване от десния либерализъм, свързват справедливостта и равенството със създаването на социални условия не за формално, а за реално равенство на възможностите на всички членове на едно общество. В реалното равенство – юридическо и икономическо, социално равенство на възможностите – се състои лявото схващане за справедливост. Равенството на всички пред закона е задължително, но не е достатъчно за осигуряване на социално равенство. Според левите либералните закони позволяват по-добра реализация на личността, ако човек при раждането си притежава вече определена собственост и семейни възможности, които ограничават или дават перспектива на индивида в капиталистическото общество.

Левите идеологии изискват от държавата социални политики и по-справедливо разпределение, което не може да е само на пазарна основа. Настояват за повече регулация на бизнеса от страна на държавата, повече държавно образование и медицинска помощ за всички. Левите политики изискват по-добро данъчно облагане за различните социални групи според техните приходи. Много често се казва, че десните създават блага, а левите ги харчат. Това е, защото собствениците имат по-голяма печалба и плащат по-големи данъци. В координатите на лявата мисъл общите блага се създават от тези, които работят, и само от техния труд собствениците могат да развият бизнеса си. Собствениците без труда на работниците са безпомощни, не могат нито да създават стоки, нито да реализират печалба. В печалбата основният фактор е работната сила, а не офисите, сградите и машините в тях. Те са само условието.

Левите политики са свързани с повече социалност на базата на по-високи данъци, а десните смятат, че данъците трябва да са ниски, за да стимулират бизнеса да инвестира печалбата си. Въпросът е, че за да инвестират, бизнесмените се нуждаят от пазари за пласиране на новата стока, а това означава помощ от държавата или държавна експанзия за нови пазари. Това десните не споменават.

Левите са привърженици на колективното действие. Те смятат, че индивидът сам не може да се справи със сложните и многостранни житейски задачи и винаги човек се чувства по-сигурен, когато има законна обществена подкрепа. Тази подкрепа се изразява най-вече в осигуряване от страна на държавата на достъпно образование и здравеопазване, на пенсии и защита на труда при безработица, на подкрепа за социално слабите и инвалидите. Левите не смятат, че социалните помощи, парите от държавата за бедни са лява социална политика. Лявата политика изисква създаване на работни места с адекватно заплащане на труда, което да даде възможност на работника да живее достойно, а не от социални помощи, които маргинализират и декласират трайно безработните.

В съвременните развити държави лявото и дясното са свързани с различни типове реализация на социалната държава, която осигурява най-малко социалния минимум за живота на гражданите си. Социалната държава е добър антиконфликтен и корпоративен модел на капиталистическа държава, който смекчава конфликтния заряд в обществото, но не решава трайно социалните проблеми на наемните работници. Социалната държава остава в рамките на десните решения, защото тя е възможна само в периодите на икономическа стабилизация.

ция на пазара. Социалната държава веднага отстъпва пред настъплението на големите корпорации и финанси в периодите на криза и бедните слоеве остават да плащат задълженията на банките, които поддържат фалиралите кухи финансови образувания. Това показва историята както на XX век, така и най-близката финансова криза през 2008 г.

Двете страни на трудовия процес – собствениците и работниците – са си взаимно необходими и на тази база се развиват различни съвременни корпоративни виждания за единството на фирмения интерес, който обединява работници и собственици работодатели. Корпоративните теории заемат сериозно място в съвременните идеологии,⁸ те претендират за примиряване на лявото и дясното в прагматичната позиция на фирмата, чиято печалба означава печалба за всички нейни членове независимо от заеманата във фирмената йерархия позиция. Все пак корпоративните теории могат да бъдат отнесени към десните идеологии. Представителите на лявото не се съгласяват с тях. Рядко има работодатели филантропи или социалисти утописти, които се лишават от част от печалбата си и я разпределят между работниците. Работниците и при корпоративни работодатели отстояват интересите си чрез профсъюзите. Профсъюзите са част от съвременните корпоративни модели и те са предназначени да работят в полза на работниците. Ако тях ги няма, експлоатацията на труда, намаляването на реалните доходи на работниците и дори създаването на феодални условия на труд често стават факт в кризисни икономически условия.

Бурното разгръщане на корпоративния PR в съвременните медии или публичната реклама в слаборазвити икономики води до изкривяване на представата за вътрешнофирмените отношения между работници и работодатели, като ги представя в много розова светлина. Отношенията във фирмата са властови отношения и носят всички белези на власт и подчинение независимо от идеологическата им окраска. Това прави корпоративните теории приложими преди всичко в материално процъфтяващи потребителски общества.

МЕЖДУ ЛЯВОТО И ДЯСНОТО – „ТРЕТИЯТ ПЪТ“ НА СОЦИАЛЛИБЕРАЛИТЕ

Предизвикателство пред ценностните натрупвания в модерната левица и десница са промените в самото ляво пространство, водещи до тенденции към *напускане на ляволибералния фундамент и размиване на границите между ляво и дясно в идеологиите*. Необходимо е да се подчертае, че в реалния политически процес управляващите партии и коалиции реализират политики, които са възможни, и тези политики почти никога не са свързани само с една-единствена идеология. Когато изискваме от партиите на власт да следват в политиките си идеологическите си принципи, би трябвало да се съобразяваме с конкретните възможности на държавата и преди всичко с конкуренцията между държавите. Това не извинява партиите, просто идеологическите принципи не могат да се следват догматично в реалната политика. Идеологиите остават част от идеала, към който се стремят хората.

---

⁸ Gomez, P.-Y. and H. Korine. *Entrepreneurs and Democracy: A Political Theory of Corporate Governance*. Cambridge University Press, 2008.

Вляво до центъра в политическия спектър са поставени лявоцентристките идеи, които съчетават либерална свобода с леви ценности за балансиране на последствията от силите на пазара. Лявоцентристите често се обозначават и като социаллиберали. Като съвременна ляволиберална идеология силно влияние придоби т.нар. „Трети път“ на Тони Блеър и Антъни Гидънс при английските лейбъристи от 90-те години на XX век.⁹ Идеята за третия път, претендиращ да надмogne и сближи традиционния либерализъм и традиционната социалдемократия, периодично се явява в лявото под различни форми на конформизъм и конвергенция между капиталистически и социалистически обществени отношения. Тя е типична за общества, които имат материални и политически възможности за неконфликтно развитие, за силна средна класа, която в определени спокойни времена се явява гръбнак на обществото и осигурява неговата стабилност и просперитет. В Германия в края на XX век социаллиберализмът също направи пробив при управлението на ГСДП с канцлер Герхард Шрьодер.

Социаллибералната идеология и политика е изразител на интересите на средната класа – хората с нормални доходи и стабилна реализация – образовани специалисти, мениджъри, техници, добре платени лекари, учители, държавни служители и интелигенция, за която обществото има достатъчно средства. Средната класа обаче се оказва нестабилна, и дори може да се каже, че в стремежа си към по-високи доходи тя сама ликвидира себе си. Как става това? С увърждаването си средната класа не спира развитието си на средното материално ниво, потребителският капитализъм я тласка към търсене на по-високи и по-високи доходи. Хората от средната класа желаят да станат част от т.нар. „елит“, да се сравнява с доходите на собствениците на капитал и финансовите структури. Фактически средната класа произвежда неолиберализъм, не подкрепя държавната регулация на пазара, гласува вядно за по-ниски данъци и по-малко публични финанси, които се събират от данъците. Публичните финанси, които обслужват преди всичко по необходимост средната и бедната част от обществото, намаляват и като следствие доходите на тези два слоя от обществото намаляват. Когато средната класа отива надясно, тя напуска социаллибералните си идеи и започва да обслужва десни либерални идеи, с което довежда на обществената сцена и на власт неолиберализма. Концентрацията на богатството отива в най-богатите, които остават единствени собственици на капиталоемките и глобални технологии. Средната класа се отдалечава от средния стандарт на живот и остава на нивото на наемния и неустойчив труд в неолиберални условия. Затова в края на XX век често се говори за криза на средната класа, а през XXI век дори се констатира, че тя е намаляла до кризисно ниски нива. Това е извод, който може да се направи от развитието на *социаллибералните идеи, които заедно със своите носители през 90-те години на XX век се движат надясно в спектъра*. Има и една част от средната класа, която съзира собственото си унищожение в неолибералните идеи и реагира срещу тях, като се движи наляво. Така средната класа от края на XX век не остава средна, тя е в основата на разслоението на обществото с концентрация на капитала и социалните възможности във

---

⁹ Вж. Гидънс, А. Трети път. София: Прозорец, 1999.

финансовата класа и разоряването на средния и дребния собственик, който се превръща в новата класа – прекариата.

СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯТА – ИСТОРИЧЕСКИ ПЪТ И СЪВРЕМЕННОСТ

Пробивът, който реализира социаллиберализмът в либералния баланс на идеологическия спектър, не е случаен. Той произтича от по-дълбоки процеси в социалдемократическата теория и практика, на които трябва да се спрем по-подробно, за да изясним причините за тях и резултатите през последните десетилетия. Социаллиберализмът е невъзможен без трансформацията на социалдемократията в дясна посока и заедно с това предизвиква и ефекти върху нея.

Формално погледнато, социалдемократията се разполага наляво от социаллибералната идеология. Става дума не просто за партиите с такова название, а за партиите с обозначена социалдемократическа идеология.¹⁰ Появата ѝ е през втората половина на XIX век, в полето на класическия марксизъм. Една от първите прояви на критика към учението на Маркс за прекомерната роля на държавата в марксистката доктрина е от страна на анархизма в лицето на Михаил Бакунин и от Фердинанд Ласал. Бакунин критикува Маркс заради недостатъчен радикализъм и революционен заряд, за колаборация с омразната държава от гледна точка на анархистите. Ласал пък не е съгласен със системата на заплащане на пролетариата, която е описана от Маркс в „Капиталът“. Той смята, че работниците могат да се договарят за по-добро заплащане със собствениците в рамките на частната собственост. Бакунин и Ласал поставят марксизма в центъра на левия спектър от идеологии. В лявото около марксизма се развиват радикалните му критици от крайнолявото и десните му критици – социалдемократите. Вдясно от марксизма се развива ревизионизмът на това учение, наречен „реформизъм“ или „социалреформизъм“ с автор Едуард Бернщайн. Бернщайн и неговият съратник Карл Кауцки са критиците на марксизма, които като реформисти остават в идеологическата история и като основатели на големия клон леви социалдемократически учения. Тези леви учения предлагат реформи в рамките на капитализма, които се стремят да подобряват положението на работническата класа. Защишава се тезата, че капитализмът с нищо не показва, че след него ще последва система с обществена собственост на мястото на частната. Едуард Бернщайн счита, че демокрацията е начало и край в политическото развитие на обществото в едно и също време. Тя е средството за въвеждане на социализма и форма на неговата реализация. Демокрацията според Бернщайн унищожавя по принцип господстващата класа дори ако не унищожавя класите въобще. Демокрацията е висшата форма на компромиса. Крилатата фраза на Бернщайн: „Движението е всичко, целта е нищо“, става знаме на световната социалдемократия и на левия реформизъм през XX век.

В края на XIX век развитието на работническото движение се инспирира от развитието на трудовите отношения, технологично основани на индустриалната революция и социално структурирани от частната собственост. Капита-

---

¹⁰ Напр. във: Канев, Д. и Л. Канева. Социалистически и социалдемократически идеи – от началото до съвременността. София: Фридрих Еберт, 2011.

листическите трудови отношения, в които ясно е очертано мястото на собственика и на наемния работник, довеждат, от една страна, до конфликтни социални ситуации през 1830 г. във Франция, а през 1848 г. в Германия и Франция, а от друга, съпътстват историята на Англия и САЩ с конфликти и създаването на профсъюзното движение като защитник и представител на наемния труд. На основата на опита от тези социални конфликти се правят изводи както от представители на управляващата буржоазия, така и от интелигенция, която свързва позициите си с пролетарския хуманизъм. Във Великобритания в средата на XIX век започват да се провеждат първите социални мероприятия за изглаждане на социалния конфликт между собственици и работници. Залагат се основите на бъдещата социална държава със законово ограничаване на работното време, на детския и женския труд. Дават се някакви, макар и незначителни, обезщетения при трудови злоупотреби.¹¹

Постепенно буржоазията узрява за това, че нейните печалби зависят пряко от възможностите на работниците да възстановяват трудоспособността си, да са здрави и да имат средства за възпроизводство на жизнените си нужди, макар и на ниско равнище. Съперничеството между големите индустриални държави и империи за нови пазари и суровини довежда управляващите в тях до изводите, че производството не може да бъде конкурентоспособно, ако не отчита интересите на работниците в него. Става ясно също, че работниците са основният източник за попълване на боеспособни армии в появяващите се апетити за преразпределение на пазарите и усвояване на нови територии или запазване на стари. Това съзнание е налице във Викторианска Англия, във Франция и с бързи темпове си пробива път в САЩ. Германия, която реализира бързо догонващо развитие в края на XIX век, бързо следва империалистическите апетити на силноразвитите си конкуренти и също отива към очертаващия се поконкурентен модел на капитализма – социалната държава.

Наред с узряването на буржоазията идва и съзряването на работническата класа за това, че лудизмът и чартизмът от началото на века, стачките и профсъюзите са недостатъчни за защита на техните интереси, защото не водят до общи държавни законови решения, а остават на ниско браншово равнище. В средата на XIX век се формира представителството на работниците в буржоазните парламенти чрез работнически партии, чрез представители, които вече знаят, че за работното време, детския труд и обезщетението при болест трябва да има закони на национално ниво. В същия период през 1861 г. се основава и Първият интернационал от марксиста, ласалианци и бакунисти. Всички те предлагат различни подходи към решаването на класовите конфликти, които все по-често са в центъра на политиката в обединените и борещи се за надмощие национални държави.

Разбирането за формиращата се парламентарна и консенсусна политика между буржоазията и работническата класа в средата на XIX век е ключово за политическия анализ на развитието на партийната система на модерното време през XX век. Едновременно със залагането на основите на социалния модел на

---

¹¹ Вж. напр. **Томова**, Т. Теория на социалната политика. София: Парадигма, 2000.

парламентарно представителната система се формира и революционното крило в работническото движение, което се опира на Марксовата революционна теория. Процесите на узряването на двете големи крила на лявата идеология – революционното, позоваващо се на марксизма и наречено впоследствие комунистическо движение, и реформаторското, свързано с Бернщайн и наречено представителството в парламента социалдемокрация, бележат историята на лявото в края на XIX, целия XX и в съвременния XXI век. Комунистическото и реформаторското ляво не съществуват в чист вид като проявления в една или друга партия. В конкретните партийни програми те винаги са обрасли с историческите условия на реализация на дадена лява партия, но при анализа на съдържанието на програмата могат да се открият тенденции, които да определят съответната партия като по лява или по центристка. Най-често тези тенденции са обратими и противоречащи си, защото партийните ръководства се разграничават от предшествениците си или най-малко претендират да ги доразвиват.

В съвременната социалдемокрация се налагат две основни тенденции в реформаторската политика на левите партии. Социалдемократите се разграничават условно на социалисти и социалдемократи. И двете крила отричат насилствените и неконституционни средства за завземане на властта, отказват се от марксизма. Водеща в това отношение е „Бад-Годесбергската програма“ на Германската социалдемократическа партия от 1959 г. Това е преди всичко политически жест към либерализма и неговата демократична политика в условията на материален просперитет на западноевропейските общества и САЩ след Втората световна война. ГСДП става последователно социалдемократическа партия, която се бори за ляво управление с демократични парламентарни средства, за непрекъснато подобряване на заплащането на наемния труд заедно със силни профсъюзи. Във виждането на социалдемократията именно профсъюзите поемат защитата на труда и снемат голямата част от конфликтите между десни и леви партии в парламента, след като от тях са извадени трудовите отношения – обект на профсъзна дейност, конституционно закрепени трудови съдилища и други социални мерки. За социалдемократията е най-важен фактът, че социалната държава е призната както от левите, така и от десните партии. В този случай левите се борят за левите ценности в социалната държава, а това вече е завоевание, което е и конституционно закрепено. Характерно е за условията преди всичко в Германия през 60-те до 80-те години на XX век. Това е, може да се каже, социалното тридесетилетие на Германия със силна власт и влияние на социалдемократията.

Френската социалистическа партия запазва за себе си мястото на социалисти в лявото движение. Те отстояват лявата политика като регулации от страна на държавата чрез сериозно присъствие на държавната собственост в националната икономика. Социалистите смятат, че левите мерки не са толкова възможни чрез ляво парламентарно преразпределение на публичните средства и чрез ежегодни преговори между силни профсъюзи и работодатели. Те са на мнение, че повече трябва да се разчита на възможностите на държавната собственост и нейното справедливо разпределение от държавата. Чрез държавната собственост според социалистите се установява по-добър достъп до равно обра-

зование и здравеопазване, държавата има средства за развитие на иновативни технологии и конкурентоспособност заедно със съответна на тази собственост данъчна система. Френските социалисти в началото на XXI век постепенно отстъпват от социалистическите си позиции и се сближават с германските социалдемократи. Една от сериозните причини за това е необходимостта от общи политики на Германия и Франция като „мотор“ на Европейския съюз.

Като социалисти остават да действат повечето скандинавски леви партии, които традиционно се наричат социалдемократи, но в политиката си са последователни социалисти. Те разчитат на държавния дял от собствеността за лявото преразпределение. В Швеция и сега в определени моменти държавната собственост достига около 60 % от цялата собственост – толкова, колкото е била в Полша и Югославия през социалистическия им период до 1989 г. Често в левите партии различията при ползването на държавната собственост не са обект на дискусия, а на практически възможности и реални необходими при упражняването на властта.

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТО НА КРАЙНОДЯСНОТО И КРАЙНОЛЯВОТО

В крайнодясното пространство се намират националистите и реваншистите, които понякога стигат до идеи за етническа чистота на нацията, не приемат емигранти от други държави, претендират за прекрояване на граници на етнически принцип. Националистите често пъти са антиевропейци; те считат, че Европейският съюз вреди на народите, че интеграцията само експлоатира слабите държави и пр.

Свързването на национализма с расизма е пряк път към появата на фашистки идеологии. Фашизмът в най-голяма степен отрича значението и ценността на човешката личност. Той е крайно националистически ориентиран, в крайните си форми директно отхвърля правото на живот на цигани, евреи, хора с увреждания и смята другите нации за малоценни. Неофашистите не признават равния статут на възрастните хора, не приемат емигрантите по принцип и се надяват на връщането на лидери от рода на Хитлер и Мусолини на власт. Често в съвременни условия фашизмът израства заедно с популизма.

Популистката идеология и практика отрича лявото и дясното, обявява се за надидеологическа и обещава изпълнение на желанията на една аморфна маса, която популистите наричат „народ“. Те твърдят, че са най-прекия изразител на интересите на всички от народа, каквото и да значи това. Най-често под лозунгите за добруване на народа те реализират фрапантно чужди на същия този народ политики. За популизма лъжата е най-използваното политическо средство. При дадени обстоятелства „в името на народа“ са склонни към насилие и беззаконие. Така те могат да стигнат до фашистки методи в политиката, до авторитаризъм под знака на силната ръка и пр.

За разлика от десните радикали и националисти, крайните леви са за смяна на цялата либерална система. Мнозинството от тях са марксистки партии, които смятат, че държавната собственост може да осигури равенство и справедливост за всички. Марксистките партии допускат завземане на властта по

непарламентарен, революционен път, с което отричат либералните и конституционните механизми на смяна на властта. Това е основното противоречие между комунистите-марксисти и социалдемократите в лявото пространство. Социалдемократите използват всички възможности на парламентарната либерална демокрация и когато са на власт, остават в рамките на господството на частната собственост и пазара, но настояват за по-справедливо разпределение между бедни и богати независимо от техния социален и икономически статут.

До сега марксистките партии наложиха социализма, формиран като държавен и еднопартиен в СССР, и успяха да отделят част от света за около 50 години от капиталистическата система. В социалистическата система, оглавена от СССР и съществувала до неговото разпадане през 1991 г., редица социални права на гражданите съществуваха за сметка на това, че всички трябва да изповядват една идеология и да бъдат активни политически в рамките на една партия. В този социализъм политическите права са силно оръжани, но се осигурява право на труд, здравеопазване и образование, гарантирани от държавата, което води до сериозна степен на социално равенство и социална сигурност.

Идеологическото противопоставяне между либералните партии и несистемните радикални леви партии е обект на остра борба. Периодът на Студената война беше период на изключително силно противопоставяне между системата на частния капитал и системата на социалистическата държавна собственост. Към това най-сериозно структурно противоречие към държавите от едната и другата система се прибавят техните глобални геополитически, национални и други интереси.

Краят на Студената война дойде с идеологическата и политическата капитулация на СССР и на държавите от социалистическия лагер. През годините след Втората световна война тези държави тръгнаха по пътя на държавната икономика и еднопартийното управление, което се основаваше на марксистки принципи, но и на традиционната за Русия и Източна Европа роля на държавата, на православието и егалитаризма в част от държавите, намиращи се в Източна и Централна Европа. След 1989 г. радикалният социализъм се предаде пред пазарния капитализъм идеологически в цялата система. Старите социалистически елити бяха сменени от нови, демократични, пазарно-капиталистически мислещи елити, независимо от това, че нерядко това бяха едни и същи хора. Чисто поколенчески е възможна идеологическа и политическа промяна, но не физическа, ако преходът се извършва по мирен начин. Това все още не се разбира от много нови либерални идеолози. Изборът за промяната беше – мирен или унищожителен. България и повечето от държавите в Източна Европа приеха споразуменията между СССР и САЩ, с които СССР се отказа от влиянието си в Източна Европа и беше заменен от САЩ. Този мирен избор – на практика либерален, а не дяснорадикален, – предпостави възможността за вписването на стария, социалистически елит в новия, капиталистически. Но десният елит, по-късно като управляващ, се отказва от собствения си либерален начин на преход и пледира за късен радикален преход, наказания за произвол, лустрация и пр. Част от този десен елит сам не разбира, че се е проявил вече като либерален елит, а иска непременно да бъде дяснорадикален. Това го доближава до анти-

демократични и антилиберални възгледи, с което се самоотрича като защитник на либералната идеология.

БЪЛГАРСКИЯТ ИДЕОЛОГИЧЕСКИ СПЕКТЪР В НАЧАЛОТО НА ХХІ ВЕК – ИЗМЕСТЕН СИЛНО ВДЯСНО

Едно от следствията от процесите след 1989 г. в Европа и в България в частност е преместването на целия политически спектър от нормалното демократично плуралистично състояние към пълно отрицание на ляворадикалните и комунистическите идеологии като несистемни и дори антидемократични и незаконни. По такъв начин част от идеологиите „отпаднаха“ от нормалната ос и целият спектър се измести вдясно. Много ляворадикални и комунистически партии след Втората световна война възприеха буржоазната демокрация като основа на политическия процес и като възможност тя да прерасне в народна демокрация, без да отрича възможността за съществуването на пазар, собственици и капитал, както и на държавна собственост и регулация от страна на държавата. Голямата част от лявото се отказа от възможността въобще да съществуват нормално комунистически партии. Те бяха приравнени до най-десните националисти. Но такива партии, макар и отричащи отляво и отдясно модерната демокрация, съществуват в почти всички демокрации. Самата демократична система маргинализира тези партии и не даде възможност за пробив на техните радикални възгледи. Когато демокрацията, държавата и конституционните институции отслабнат, тогава партиите от двата края на спектъра привличат разочарованите от демокрацията и гражданите, които търсят радикален изход. Но самото съществуване на партии с радикални идеи, които са регистрирани по съответния законов ред, не прави тези партии антисистемни. Защото самата демокрация не може да изключва от себе си партии с различни идеи, стига те да са в рамките на закона. Либералните конституции не допускат съществуването на етнически и ултрасоциалистически партии, а ако една партия не нарушава конституцията на една държава, то тя не може се обявява за антисистемна. В този смисъл не може да се осъжда всяка комунистическа идеология: тя не проповядва днес революция и насилие. Партия, която проповядва насилие, следва по конституция да бъде забранена. По същия начин и партия, която проповядва етническо насилие или етнически и религиозни неравенства, следва да бъде забранена. Самата правова държава не допуска антисистемни партии. Това не значи, че в рамките на демокрацията не могат да се развиват различни идеи за обществено развитие. Стига те да не проповядват насилие. Това е забранено. А самото насилие е престъпно и се преследва от закона.

Българският преход има общи черти с другите държави от бившата съветска система, но заедно с това има и редица особености. Те са не само в пътя на модернизацията, индустриализацията и урбанизацията в България по време на социализма, но и в идеологическите нагласи на хората при социализма и в прехода към капитализъм. В България комунистическата и социалистическата идеология имат дълбоки исторически корени, макар че населението е било предимно със селски корени. Това се отнася както за работническата класа, така

и за буржоазията, така и за комунистическия управляващ елит по време на социализма.

България догонва развитите европейски държави, като приспособява своите икономически, политически и идеологически отношения към европейските поради късните процеси на Възраждането, откъсването от пределите и начина на живот в Османската империя и основаването на националната държава. Тези особености на българската политика водят до силни егалитарни и етатистки нагласи, т.е. трябва да има равенство, защото няма по-заслужил елит и е справедливо по-голямата част от развитието на страната да се регулира не от пазара, а от държавните институции. Тези нагласи остават и до ден днешен и те съвсем не са заслуга само на социализма, който фактически модернизира България и я включи в клуба на икономически развитите държави. Това говорят фактите.

Съвременният политически елит в България е формиран преди всичко в края на ХХ и началото на ХХІ век и изповядва различни идеологии – от левия център, каквато е социалдемократията, през либералния център вдясно, традиционното българско дясно, което е близо до десния популизъм и консерватизъм, и най-вдясно остава крайният популизъм, близък до фашизма и национализма. След 1989 г. бившата комунистическа партия се преименува в социалистическа, обхващайки в редиците си комунисти, етатисти и социалдемократи. Постепенно социалдемократите взеха връх, изцяло се отказаха дори от прокламирания в програмата си демократичен социализъм и партията пое път към центъра и десния консенсус.¹² Нейните управленски коалиции бяха силно компромисни с либералните партньори за сметка на левите социални политики. БСП подмени изцяло лявата си социална политика – борбата за нови работни места, за трудови права и справедливо заплащане, против тоталната експлоатация на банките и монополите, с дясна социална политика – политика на раздаване на социални помощи и конюнктурни плащания за закръпване на положението. БСП отказа да признае, че това са десни политики, и продължи да нарича позицията си лява. Партията на социалдемократите нито веднъж не проговори за оздравяване на определени предприятия чрез одържавяване, което е нормалното ляво. Приватизацията при лявоцентристките правителства защитаваха корпоративни интереси на бизнес, който облагодетелства не левия избираем, а отделни групи в партията или в нейното ръководство.

Въпросният курс на БСП се обосноваваше с необходимостта от десни политики в прехода към капитализъм, с тезата, че преходът има десен характер. Да, преходът, в който се приватизира държавна собственост, имаше предимно десен характер, но това не отричаше необходимостта от солидарност, социално равенство и правов ред. Като отрече не програмно, а практически левите политики, БСП престана реално да представлява левите слоеве от населението, задълбочаващи все повече маргинализацията си.

В центъра на българското политическо пространство по стечение на обстоятелствата господства етническата партия ДПС. Тя само по документи е либе-

---

¹² Вж. **Popivanov, B.** Changing Images of the Left in Bulgaria. Stuttgart, Ibidem, 2015.

рална и европейска, а иначе е лидерска, етническа и корпоративна партия, която експлоатира сложната етническа ситуация на Балканите и претендира за пазител на етническия мир. ДПС е все пак партия на едно етническо малцинство. Обвиняват я, че е носител на корупция. Това е така, но само защото българските политически сили се отказаха от съдебната система, предпочетоха законовия хаос и монополизма и така дадоха път на малката, но с опитни играчи партия. С други думи ДПС е корумпирана в рамките на корупционния български модел на прехода, в който са корумпирани и партиите на етническото мнозинство.

На второ място в десния център застанаха десните неолиберали и популисти в лицето на НДСВ и последвалата го ГЕРБ. НДСВ е популистко движение, което формира неолиберално правителство от европейски възпитаници във финансовия и икономическия неолиберализъм. Това движение, по-късно партия, се разпадна след падането си от власт и на негово място се формира нова популистка лидерска партия с претенции за либерализъм – ГЕРБ. Управлението на ГЕРБ задълбочава неолибералните тенденции до степен на почти откровен диктат на едрия капитал над дребните собственици и огромната част от работната сила в България, силово налагане на решения, поддържане на тежки финансови рестрикции и ограничения върху доходите. Антиинтелектуалните и античовешки измерения на тази политика, а също и корпоративната ѝ природа, включително в отношенията с работодатели и профсъюзи, и редуциращите демокрацията и правовата държава действия¹³ фактически разграничават хората на „първа“ и „втора“ ръка и дават основание да се твърди, че идеологическият профил на ГЕРБ загърбва либералната претенция и се ориентира към крайно-дясното, с отчетлива протофашистка тенденция.

Тази подмяна на либералното с ултрадясно и на лявото с дясноцентризъм води най-често до идеологическо объркване и загуба на партийната идентичност на почти всички партии в България. През годините на управление на ГЕРБ след 2009 г. партиите рязко загубиха мястото си на обществени организации, които формират идеологии и проекти за развитие на българската държава и нация. Партиите се превърнаха в клиенти, изборите на практика загубиха смисъл, изборителната активност спадна до критично ниски нива, при които вече за представително управление може да се говори само под въпрос.

ЛИБЕРАЛНИЯТ БАЛАНС НА МОДЕРНАТА ДЕМОКРАЦИЯ И НЕГОВОТО ДИСБАЛАНСИРАНЕ

Фашизмът, предизвикал Втората световна война, е победен от две антифашистки системи с различна вътрешна легитимност – едната легитимна основа е признанието на либералната държава с пазарна икономика и преобладаваща частна собственост, другата – това е държавата на равни пред закона и собствеността граждани, които градят икономиката си предимно върху държавната собственост, плановото стопанство и монопартийността. Двата модела

---

¹³ Пиргова, М. Две тези по проблема за редуцираната демокрация в България. – В: Цакова, И. (ред.) Политическите науки в УНСС – с лице към бизнеса. София: УНСС, 2011.

са различни и заедно това противопоставени геополитически, защото са в конкуренция за ресурси. Това разпалва между тях всякакъв вид конфликти – на първо място идеологически, класовособственически, политически, дипломатически и военен. Балансът между двете системи се пази от ядрения паритет в технологиите и въоръжението, които взаимно се застрашават от унищожение и се пазят от пряк военен конфликт.

След отстъплението на СССР и Източния блок от държавноплановите и затворени параметри на икономиката на тези държави, последните приемат за модел частната собственост, либералната държава и пазара като общи за всички демократични държави. Комунизмът, държавната собственост и плановата икономика са заклеени от западно- и източноевропейските държави, САЩ и Русия и се стига до либерален идеологически консенсус. Консерватизмът еволюира все повече към неолиберална икономическа политика и се включва в консенсуса. Вече през второто десетилетие на XXI век консерватизмът започва да се разграничава от неолиберализма.

Социалдемократията отива към либерално разбиране за индивида, възприема социаллиберални идеологически постановки, но почти спира да вижда в държавната собственост икономически фактор и балансър на пазарните отношения. Социалдемократите и социалистите не използват оптимално възможностите на държавната собственост, макар че все още имат за пример успешни модели на баланс между държавна и частна собственост в държави като Швеция и донякъде Франция.

От либералния консенсус често са изключени онези социалисти, които преди всичко защитават кейнсианството, въплътено в „Новия курс“ на Рузвелт и изхода от кризата в началото на 30-те години на XX век.

Изключването на балансите между частната и държавната собственост и настъплението на тачъризма и рейгъномиката, т.нар. „монетаризъм“, за сметка на кейнсианството дисбалансира западните демокрации в края на XX век. Те са опиянени от победата на своя либерализъм. Само че, както изяснихме, това не е модерният либерализъм, който винаги е предполагал консервативно и социално измерение, а нов тип либерализъм, който ги дезавуира. Новият либерализъм е неолиберализмът, който се стреми да изтласка изцяло държавата от всякаква регулация на икономическите процеси. Държавата е представена за големия враг на икономиката, държавните граници са премахнати от глобалния капитал. Така националната държава отслабва, но заедно с нея отслабват и възможностите ѝ за социална защита на гражданите. Всички социални регулации се пренасят върху парите и пазара като изключителни ценности.

Либералният дисбаланс е резултат от неолиберализма, който разклаща из основи модерната икономика на следвоенния просперитет на Западна Европа и САЩ. Това се проявява в доминацията на банковия и финансовия капитал над политическите елити в тези държави, а оттам и в опитите за господство на този капитал в световен мащаб.

Съвременният глобален либерализъм оспорва цялата модерна система – както свободните пазарни механизми, така и представителната демокрация. Монетаристките финансови идеологеми, наложени от САЩ, международните

финансови институции и кредитни агенции определиха водеща икономическа роля на банките и финансовите операции, вместо на производствения капитал и индустрията.

В резултат неолибералната формула за експлоатация чрез дългове замени старите капиталистически индустриални форми на трудови отношения. Западният свят стана свят на финансите, кредитите, живота на заем, съвременното дългово робство, а производството постепенно мигрира към Източна Азия, която бавно започна да поставя Запада под стокова зависимост.

Днес господството на десния неолиберализъм се обозначава и като криза на идеологиите. Но неолиберализмът е именно това – криза на модерния либерализъм, криза, свързана с растящата невъзможност да се осигурява социален мир и икономически растеж едновременно. Нарушените идеологически и политически баланси на взаимосвързаните общества в съвременността изискват и вече започват да преоткриват консервативните и социалистическите нагласи на модерния свят в новите глобални условия.